Kinderopvang Poespas
Protocol ernstige ongevallen, overlijden en rouwverwerking

Op verschillende manieren zet Poespas zich in om schriftelijk en met name in de praktijk alle risico's uit te sluiten. Risico's waardoor kinderen en andere aanwezigen bij Poespas in gevaar kunnen komen. Doet zich toch een situatie voor waarin iets ernstigs voorvalt? Dan gelden de volgende richtlijnen.

Hoe handelen wij bij een ernstig incident op de vestiging?

1. Acute zorg:

- Roep een collega bij voorkeur een BHV-er of iemand met EHBO diploma erbij (voor een second opinion).
- Controleer of er gereanimeerd kan worden.
- Bel 112.
- Zorg ervoor dat andere collega's en kinderen uit de buurt blijven en blijf zelf professioneel.
- Blijf bij je collega.
- Haal de andere collega's en kinderen weg en zorg voor afleiding op een andere groep.
- Zo nodig vaststellen van overlijden: degene die de schouwing heeft verricht, geeft een verklaring van overlijden af, indien hij/zij ervan overtuigd is dat de dood is ingetreden ten gevolge van een natuurlijke oorzaak. Omdat geen wet bestaat met betrekking tot het vaststellen van de dood mag iedereen in Nederland dit doen. De overledenenschouw met als doel een niet-natuurlijk overlijden uit te sluiten is echter voorbehouden aan de behandelend arts (of de gemeentelijke lijkschouwer).

2. Secundaire zorg:

- Bel een MT-lid (deze licht het gehele MT in).
- Informeer direct een familielid.
- Als direct familielid er nog niet is wanneer de ambulance arriveert, dan gaat de assistent-leidinggevende van de locatie, medewerker PZ en/of kwaliteitsmanager mee in de ambulance.
- Alle aanwezige collega's worden op de hoogte gesteld.

3. Administratieve en traumazorg:

- Maak ter kennisgeving een memo over alle genomen stappen.
- De OR en OC moeten worden in gelicht voor eventuele vragen vanuit personeel of ouders (verantwoordelijkheid: MT-leden).
- Schakel een traumadeskundige in tel;
- Breng alle personeelsleden die niet werken op de hoogte.
- Officieel worden de kinderen niet op de hoogte gebracht, enkel als het gaat om een directe medewerker op hun groep. In dat geval informeert de kwaliteitsmanager met de assistent-leidinggevende en leidster van de groep de kinderen op een pedagogisch verantwoorde manier.
- 's Avonds om 18.30 uur vindt een korte evaluatie plaats voor het aanwezige personeel. Wijs iedereen op het beroepsgeheim.
- Een MT-lid neemt contact op met de betrokken familie.

Dag na het incident:

- Organiseer een ouderbijeenkomst.
- Breng alle ouders telefonisch op de hoogte van de ouderbijeenkomst (verantwoordelijkheid: houder en MT).
- Plan een gesprek in met de betrokken leidster(s): na 1 dag, 2 weken en 6 weken.

Poespas wel of niet gesloten?

Overlijden van een kind

Is een kind overleden op één van onze opvanglocaties? Dan is Poespas gesloten op de dag van de uitvaart. Zo bieden we alle medewerkers de kans om afscheid te nemen. Na afloop van de uitvaart verzamelen alle leidsters zich bij Poespas om de veiligheidsaspecten rond het overlijden te bespreken. Verder maken we afspraken: hoe komen we de komende dagen door met de kinderen en met elkaar? Eventueel en naar behoefte is de traumadeskundige hierbij aanwezig.

Poespas sluit niet indien een door haar opgevangen kind komt te overlijden in de thuissituatie of buiten de opvang. Direct betrokken pedagogisch medewerkers mogen uren opnemen om de uitvaart bij te wonen.

Overlijden van een medewerker van Poespas

Op de dag van de uitvaart is Poespas niet gesloten. Wel worden medewerkers zoveel mogelijk in staat gesteld om de begrafenis bij te wonen. Hierbij houden we rekening met een correcte kind-leidsterverhouding op de groep(en).

Op de dag van overlijden werkt een MT-lid op de betreffende locatie om zo eventuele vragen direct te kunnen beantwoorden. Het MT en de VM'ers bespreken daarnaast de eventuele terugkoppeling vanuit de OC. Tijdens de uitvaart zijn minimaal 1 MT-lid en een VM'er aanwezig. Poespas verzorgt een krans en bloemen. Na de uitvaart is er eventueel een eenmalig inloopspreekuur voor eventuele vragen of opmerkingen.

Bloedverwant van een medewerker van Poespas

Hoort een medewerker of een vestigingsmanager van Poespas dat een van zijn/haar collega's een dierbare heeft verloren? Dan neemt hij of zij de volgende stappen. De VM'er dient allereerst te worden ingelicht. Betreft het eerste of tweedegraads bloedverwantschap? Dan wordt er contact opgenomen met het MT. Gaat het om een ander verwantschap (zie de volgende tabel)? Dan maakt de VM'er een notitie van het overlijden in het weekverslag en de medewerker wordt gecondoleerd. Er worden in het laatste geval geen verdere acties ondernomen.

Na een overlijden van eerstegraads bloedverwantschap ondernemen we vanuit Poespas het volgende. Er wordt een bloemetje gestuurd naar de medewerker. Wanneer wij een rouwkaart ontvangen, is er een medewerker van Poespas aanwezig tijdens de uitvaart. Dit kan een MT-lid zijn. – dit wordt per medewerker beoordeeld. Daarnaast is de VM'er van de betreffende locatie aanwezig, eventueel samen met een directe collega waarmee de medewerker een vriendschappelijke band heeft.

Graad	Bloedverwantschap	Aanverwantschap
Eerste graad	(Adoptie)ouder(s) (Adoptie)kind(eren)	(Adoptie)ouder(s) van de partner (Adoptie)kind(eren) van de partner Partner van (adoptie) kinderen (schoonzoon of schoondochter)
Tweede graad	Grootouder(s) Kleinkind(eren) Broer(s) en zus(sen)	Grootouder(s) van de partner Kleinkind(eren) van de partner Broer(s) en zus(sen) van de partner

Derde graad	Overgrootouder(s) Achterkleinkind(eren) Neef en nicht (de kind(eren) van broer(s) en zus(sen) Oom(s) en tante(s) (de broer(s) en zus(sen) van ouder(s)	Overgrootouder(s) van de partner Achterkleinkind(eren) van de partner Neef en nicht van de partner (de kind(eren) van de broer(s) en zus(sen) van de partner Oom(s) en tante(s) van de partner (de broer(s) en zus(sen) van de ouder(s) van uw partner

Ernstige of langdurige ziekte van een ouder

Wanneer een ouder van een kind ernstig ziek is, melden de PM'ers dit bij de VM'er. De leidsters zorgen dat er om de 2 weken een tekening, foto of werkje meegaat naar huis. De VM'er stuurt een bos bloemen om de familie veel sterkte te wensen namens de houder van Poespas. Zorg dat er 1 of 2 personen zijn die op de hoogte blijven van de situatie met de ouder en de omringende familie. De leidsters bespreken hoe zij tijdens de periode van ziekte het beste kunnen omgaan met het kind of de kinderen. De ouders geven daar hun wensen in aan en wij respecteren deze.

Overlijden van een ouder

Komt een ouder te overlijden? Dan wordt dit door een PM'er direct opgepakt met de VM'er. Deze bespreekt dit in het MT-overleg. Het MT onderneemt stappen naar de familie toe, middels een condoleance. Aan de betreffende familie wordt (indien gewenst) extra opvang aangeboden met een maximum van 4 extra gratis opvangdagen. Een van de MT-leden en de VM'er gaan naar de uitvaart. Er wordt een boeket of krans geregeld voor de uitvaart.
De leidsters op de groep zorgen dat er enkele tekeningen naar de familie worden gestuurd met daarbij een persoonlijke boodschap van het MT. De leidsters houden contact met de familie tijdens de breng- en haalmomenten. De leidsters houden het kind of de kinderen extra in de gaten gedurende minstens 3 maanden. Na een maand neemt het MT contact op met de familie om te informeren hoe het gaat.

Overlijden van een direct of indirect familielid van de ouder

Poespas biedt extra opvang aan in de week van de uitvaart. Door de leidster en kinderen worden een paar tekeningen gemaakt en deze worden meegegeven. Er wordt een bos bloemen of een kleine attentie naar de ouders gestuurd.

Verdriettassen

Wanneer je binnen de organisatie te maken krijgt met een (onverwacht) sterfgeval, bijvoorbeeld van een kind, een ouder, een beroepskracht, leraar/lerares enz. is het van belang aandacht te besteden aan het rouwproces bij de kinderen, maar ook bij de verzorgers/leerkrachten van de kinderen. De GGD-regio Gelderland kan hierin ondersteuning bieden door middel van 'verdriettassen'. De verdriettassen worden te leen aangeboden voor de kindercentra op het moment dat ze het nodig hebben in verband met een overlijden op hun vestiging.

Daarnaast kun je contact opnemen met de jeugdverpleegkundige van de GGD-regio Gelderland die verbonden is aan uw kindercentra om de ontstane situatie te bespreken of door te vragen wat u kunt doen voor de kinderen en leidsters. Mocht het contact met de jeugdverpleegkundige niet lukken, omdat er bijvoorbeeld geen vaste contactpersoon bekend is, dan kun je ook bellen met de incidentenpool van GGD-regio Gelderland als het gaat om het meedenken over inhoudelijke vragen met betrekking tot de begeleiding van de kinderen.

De verdriettassen zijn laptoptassen gevuld met voorleesboekjes en prentenboekjes om voor te lezen aan de kinderen. Ook zit er achtergrondinformatie in voor de leidsters. Het protocol van de GGD-regio Gelderland (omgaan met dood en rouw op de peuterspeelzaal, het kinderdagverblijf of andere kindercentra) wordt hieraan toegevoegd. Ook zit er verwerkingsmateriaal in de verdriettassen dat de

leidsters eventueel kunnen kopiëren en gebruiken wanneer ze dit prettig en handig vinden. De tassen worden door GGD-regio Gelderland bijgehouden.

De verdriettassen worden ook aan de ouders/verzorgers van het overleden kind of de overgebleven ouder uitgeleend. Dat loopt echter altijd via de jeugdverpleegkundige. Mocht de ouder hier om vragen, dan kun je de ouder contact op laten nemen met de jeugdverpleegkundige van de GGD-regio Gelderland. Doorgaans is dat dezelfde jeugdverpleegkundige die de ouders en het kind regelmatig heeft gezien tijdens onderzoeken door de Jeugdgezondheidszorg. De uitleentijd bedraagt 3 weken en is kosteloos. Vraag de tas(sen) aan bij de GGD.

Rouw per leeftijd

Krijg je als PM'er met verdriet en rouw te maken op je groep of vestiging? Dan moet je het doen met de basis tussen medewerkers en kinderen die er al ligt. Daarom is het belangrijk om deze thema's, hoe indrukwekkend en emotioneel ook, samen niet uit de weg te gaan. Ook als er niks ernstigs aan de hand is, is het belangrijk dat het een onderwerp blijft waarover gesproken kan worden. Vaak kan de aanleiding een overleden huisdier zijn, maar ook het overlijden van een familielid, zoals opa, oma of zelfs een ouder. Het is belangrijk dat je hoort hoe kinderen denken en met welke ideeën en vragen over de dood zij mogelijk rondlopen. Zo kun je als PM'er hierop inspelen; bij elk kind en op elke leeftijd op een passende wijze.

Kinderen van 0-4 jaar

Jonge kinderen hebben geen werkelijk besef van de dood. Dat wil niet zeggen dat een overlijden geen invloed op hen heeft. Ze verstaan de woorden misschien niet, maar 'verstaan' andere zaken des te beter. Ze kunnen het verlies ervaren door het contact tussen de verzorger en hen. Ze merken de spanningen en emoties goed op. Probeer hen zoveel mogelijk op dezelfde manier aandacht te geven als voor het overlijden. Jonge kinderen kunnen voelen wat verlies is en daardoor bang worden om gescheiden te worden van de liefde en warmte van hun ouders. Blijf hen dus aandacht geven en probeer de verzorging van de baby niet op de automatische piloot te doen. Aanraken, knuffelen, liefdevolle aandacht, ritmisch bewegen en zingen blijken voor jonge kinderen het meest aangenaam te zijn. Houd zoveel mogelijk de rust en regelmaat vast. Dat geeft rust en veiligheid aan jonge kinderen. Juist in de eerste fase na het overlijden. Zolang er een stabiele relatie is, dit wil zeggen: niet te veel verschillende personen die zorg voor hen dragen en een doorlopend ritme in voeding en slapen gerespecteerd wordt, hebben baby's weinig last. Als zij voelen dat er sensitief en responsief gereageerd wordt, is het in orde voor deze kinderen. Op latere leeftijd kunnen kinderen behoefte krijgen om meer te willen weten van de overledene. Beantwoord vragen altijd naar waarheid.

Wees alert op verlate rouw. Jonge kinderen gaan vaak pas rouwen als zij zich veilig voelen en de situatie thuis weer rustig en stabiel is. Het kan zijn dat het kind pas na een aantal weken, maanden of zelfs pas na een jaar het verdriet gaan uiten (bron: Stichting Sterrenkracht en CJG).

Kinderen van 4-6 jaar

Kinderen van vier tot zes jaar kennen wel het verschil tussen leven en dood, maar ze weten nog niet precies wat dood zijn inhoudt. Ze weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan. Het definitieve karakter van de dood kunnen ze echter nog niet bevatten. Ze beginnen te beseffen dat dood en verdriet met elkaar te maken hebben. Ze voelen nog geen angst voor de dood. Kinderen van deze leeftijd denken vaak dat leven en dood elkaar afwisselen. Aan een vierjarig meisje wordt verteld dat haar papa dood is. Ze vraagt: "Mag ik nu naar buiten gaan om te spelen?" De dag na de begrafenis vraagt ze wanneer papa terugkomt. Ze is diep geschokt en intens verdrietig als haar moeder uitlegt dat papa nooit meer terugkomt of als een kindje uit een klas is overleden dan zeggen ze de volgende dag: "Haal het kapstokje maar weg, want die is er toch niet meer." Volwassenen kunnen hier erg van schrikken, maar voor een kind is dit logisch: het voorwerp dat er nog is klopt niet vanuit het kinderlijk

denken.

De eerste vragen van kleuters zijn vaak praktisch. Hoe en waarom is iemand doodgegaan? En ze blijven vragen stellen, soms tot vervelens toe. We kunnen kinderen op deze leeftijd helpen door de dood door de ogen van het kind te kijken. Kinderen observeren veel beter dan volwassenen dat doen. Dus ga eens door knieën bij een kist en zie eens wat een kind ziet. Daarnaast is het goed om steeds maar weer op hun vragen in te gaan. Geef ook eerlijk antwoord waarom en hoe iemand is gestorven. Zo leren kinderen dat iemand echt dood is en nooit meer terugkomt. Iemand die dood is, slaapt niet, maar is dood en wordt dus ook niet meer levend.

Kinderen van 6-9 jaar

Bij kinderen van zes tot negen jaar begint het besef door te dringen dat de dood onomkeerbaar is, onherroepelijk en definitief. Wat dat definitieve einde precies inhoudt, begrijpen ze echter nog niet. Dat is voor hen erg verwarrend en beangstigend. Dat de dood onvermijdelijk is en iedereen overkomt, beseffen ze aanvankelijk nog niet.

Het groeiende besef dat ook mensen van wie je houdt dood kunnen gaan, zorgt voor emotionele veranderingen die soms gepaard gaan met angst. “Kom jij nog terug?” Kinderen van deze leeftijd zijn erg kwetsbaar, omdat ze het deels begrijpen, maar nog niet de mogelijkheden hebben om er iets mee te doen. Je ziet bij deze leeftijd vaak ontkenning. Ze doen alsof er niets is gebeurd. Ze verbergen hun gevoelens om vooral maar niet kinderachtig te lijken, vaak huilen ze in stilte. Hoe kun je kinderen op deze leeftijd helpen?

Creëer rust en ruimte. Ga niet ineens de confrontatie aan als ze aan het voetballen zijn, maar ga lekker bij ze zitten of liggen en nodig hen uit om te vertellen. Kinderen kunnen vaak heel goed zelf aangeven wat ze willen vertellen. Nodig hen daarvoor ook uit. Soms moeten kinderen een duwtje in de goede richting hebben om hun gevoelens te kunnen uiten.

Als oorzaak voor doodgaan geven ze vaak externe verklaringen. Als je hen vraagt waarom mensen doodgaan, kun je antwoorden verwachten als “Omdat ze vergiftigd worden”, “Wanneer ze een ongeluk krijgen” of “Als ze uit een vliegtuig vallen”.

Een uitzondering vormen kinderen die in hun omgeving met doodgaan te maken hebben gehad. Ze hebben een reëler beeld van het gebeuren. De vragen die kinderen in deze leeftijdsfase stellen, komen op volwassenen vaak erg nuchter over. “Waarom heeft opa een bril op? Hij kan toch niets meer zien? Wordt die bril ook verbrand?” Kinderen van deze leeftijd zijn erg kwetsbaar, omdat ze weliswaar de betekenis van de dood kunnen begrijpen, maar nog niet in staat zijn met alle implicaties om te gaan. Op deze leeftijd krijgen kinderen belangstelling voor de uiterlijkheden die bij een sterfgeval horen, zoals de kist, de begrafenis, de crematie en het kerkhof. Ze interesseren zich ook voor wat er na de dood gebeurt.

Kinderen van 9-13 jaar

Kinderen uit de bovenbouw weten dat mensen, dieren en planten leven en dat alles wat leeft eenmaal dood gaat. Op de vraag waarom mensen doodgaan, noemen ze voornamelijk fysieke oorzaken: “Ze krijgen kanker’, “Omdat ze oud zijn”, “Als ze een hartaanval krijgen”. Een enkel kind zal ook niet-concrete oorzaken noemen als: “Iedereen moet sterven”, “God roept je bij zich”, “De wereld wordt anders te klein”. Kinderen van deze leeftijd zijn minder afhankelijk van volwassenen. Ze willen dan ook niet altijd aandacht vragen voor hun verdriet, maar proberen er zelf mee om te gaan. Ze willen niet kinderachtig lijken.

Op deze leeftijd begint ook het ‘bij de groep horen’ belangrijk te worden. Als je zoiets als de dood van dichtbij hebt meegemaakt, kun je een buitenbeentje worden. Kinderen op deze leeftijd houden daar niet van. Omdat de gevoelens er toch uit moeten, vertonen ze soms lastig en opstandig gedrag. Vaak zijn kinderen op deze leeftijd ook heel nieuwsgierig. Ze willen veel weten en vragen soms dingen waaraan volwassenen niet eens willen denken: “Wat gebeurt er onder de grond?”

Om kinderen op deze leeftijd te helpen, zorg je dat er een open communicatie is en dat ze zich veilig voelen om vragen te stellen. Geef eerlijk antwoord wat er onder de grond gebeurt, hoe moeilijk je dat antwoord zelf ook vindt.

Kinderen 0-13 jaar

Verzamel herinneringen en foto’s van de overledene in een speciaal ‘herinneringsboek’ zodat het kind hierin kan kijken. (Bron: Afscheid voor altijd - Riet Fiddelaers-Jaspers)

Boekenlijst

Enkele boeken zijn niet meer verkrijgbaar bij de boekwinkel, maar nog wel te vinden in de bibliotheken. Daarbij is het aan te bevelen voor actuele uitgaven contact op te nemen met de boekhandel of bibliotheek.

Voor peuters:

*Lieve Oma Pluis - Dick Bruna
*Kikker en het vogeltje - Max Velthuis
*Stilte a.u.b. ik denk aan de kip - H. Geelen en H. Hagen
*Ik mis je - Paul Verrept
*Kleurboek - Merijntje Muis neemt afscheid (In De Wolken)
*Het wolkenhuis - Hetty van de Donk
*Waar is opa beer? - Ono Alting
*De visjes van Océane - Nathalie Slosse en Alexandra Pillaert

Voor basisschoolkinderen:

*Iedereen zegt dat ik mag huilen. Over dood, verdriet, gevoelens en wat je kunt doen – Esther Kant
*Dood is niet gewoon. Over de dood van een ouder - Martine F. Delfos
*Ik mis je… Rouwverwerking doe-/herinneringsboek voor meisjes - Gabrielle Beerendonk

Voor ouders en pedagogisch medewerkers:

*De meest gestelde vragen over ‘kinderen en de dood’ - Stichting In De Wolken
*Kinderen in ingrijpende situaties, over dood, rouw en troosten - Harm Tilstra
*Nu jij er niet meer bent, rouwen met kinderen en tieners - Claire van den Abbeele
*Kinderen helpen bij verdriet - Manu Keirse
*Veelkleurig verdriet, afscheid nemen in verschillende culturen - Ine Spee, Dorinda Roos
* dood in mijn hart, rouw bij migranten en vluchtelingen - Maartje Goudriaan
*Troost voor tranen - Ineke Wienese
*Jong verlies - Riet Fiddelaers-Jaspers
*Kind en verlies, omgaan met rouwende kinderen - Carla Overduin
*Stapeltjesverdriet, over rouw bij zeer jonge kinderen - Sabine Noten
*Afscheid voor altijd - Riet Fiddelaers-Jaspers